

**Ваенныя тэрміны ў беларускай мове:
структурна-граматычная характарыстыка**

І.У. Савіцкая

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

Вывучэнне пытанняў навукова-тэхнічнай тэрміналогіі заўсёды прыцягвала ўвагу лінгвістаў. Асабліва ўзмацнілася гэтая цікавасць у другой палове XX ст., што звязана з навукова-тэхнічнай рэвалюцыяй. Змены ў грамадстве, выкліканыя навукова-тэхнічным прагрэсам, паўплывалі і на характар навукова-тэхнічнай інфармацыі. З'яўленне новых паняццяў рэзка павялічвае патрэбу ў намінацыі, вядзе да ўзнікнення новых тэрмінаў і тэрміналагічных сістэм. Значныя змены, звязаныя з уздзеяннем навукова-тэхнічнай рэвалюцыі і развіццём сродкаў узброенай барацьбы, адбываюцца і ў ваеннай справе.

Ваенная тэрміналогія, як вядома, паходзіць з лексікі паляўнічага промыслу. Для задавальнення сваіх матэрыяльных патрэб і з мэтай аховы ад драпежнікаў яшчэ ў глыбокай старажытнасці людзі выкарыстоўвалі розную зброю. З існаваннем камунікацыйных антаганізмаў у жыцці грамадства развіваліся і ўдасканальваліся віды зброі, узнікалі вайсковыя фарміраванні, узоры адзення і г.д. Зразумела, што паралельна з узнікненнем і развіццём зброі і ваеннай справы стваралася ваенная тэрміналогія.

У наш час ваенная навука з'яўляецца дынамічнай галіной ведаў, якая вельмі хутка развіваецца, і ў сувязі з гэтым пастаянна развіваецца і пашыраецца ваенная тэрміналогія. Паколькі ваенная справа, ваенная навука падзяляецца на асобныя галіны, адпаведна адбываецца выдзяленне тэрміналогіі тактычнай, ваенна-арганізацыйнай, ваенна-тэхнічнай, тэрміналогіі па родах войск і відах узброеных сіл і

г.д. Усе гэтыя тэрмінасістэмы, падкрэслівае Г.М. Стралкоўскі, аб'ядноўваюцца ў агульнаваенную тэрміналогію, аднак унутры ваеннай справы апошнія паняцце не мае істотнага значэння, паколькі яно неабходна толькі для таго, каб адрозніць ваенную справу ад іншых сфер чалавечай дзейнасці [7, с. 154].

З'яўляючыся разнавіднасцю навукова-тэхнічнага тэрміна, ваенны тэрмін валодае шэрагам істотных прыкмет, якія дазваляюць адрозніць яго ад агульнаўжывальных слоў і іншых лексем ваеннай тэрмінасістэмы. Да такіх агульных прыкмет можна аднесці наступныя: сістэмная абумоўленасць тэрміна; стылістычная нейтральнасць; дакладнасць семантыкі, рэгламентаванай дэфініцыяй; адназначнасць у межах дадзенай сістэмы. Ад іншых галіновых тэрмінасістэм ваенная тэрміналогія адрозніваецца шэрагам уласцівых толькі ёй асаблівасцей, абумоўленых спецыфікай ваеннай справы і функцыянальным прызначэннем узброеных сіл.

Мэта нашага артыкула – прааналізаваць структурна-граматычныя асаблівасці ваенных тэрмінаў, выдзеліць іх найбольш прадуктыўныя структурныя тыпы.

Паводле будовы тэрміны звычайна падзяляюцца на тэрміны-словы, тэрміны-словазлучэнні, тэрміны-сімвалы. Некаторыя вучоныя выдзяляюць асобна тэрміны-абрэвіатуры, наменклатуру (Л.М. Мінакова), а таксама тэрміны-сказы, тэрміны-лічбы (В.П. Даніленка).

Аднаслоўныя намінацыі ў ваеннай тэрміналогіі мала прадуктыўныя. У іх склад уваходзяць невытворныя (*дэсант, казарма, калона, танк, штурм, экіпаж, буксір, залп, амбразура*) і вытворныя лексічныя адзінкі (*бамбардзіроўшчык, балістычны, бартавы, маскіраванне, танкіст, флангавы, акружэнне, злучэнне*).

Да аднаслоўных тэрмінаў адносяцца і складаныя найменні, утвораныя ў выніку камбінавання словаўтваральных элементаў:

– класічнай і заходнееўрапейскай моў: *авіядэсант, авіяшоу, контратака, контрманеўр, мотарэсурс, радыёпеленг, радыёпароль;*

– класічнай і беларускай моў: *авіясувязь, авіякулямёт, контрнаступленне, контрпадрахтоўка, контрудар, мотастралковы, радыёперадатчык, радыёперашкола;*

– класічных моў: *дазіметр, піратэхніка, радыётэхнічны.*

Сярод суцэльнааформленых тэрмінаадзінак у ваеннай тэрміналогіі сустракаюцца і складаныя найменні чыста славянскага паходжання: *самалёт, самаходны, агнямёт, баяздольны, святловыпраменьванне, дальнамершчык, дальнабойны, агульнавайсковы.*

Сустракаюцца ў ваеннай тэрміналогіі і апазітыўныя тэрміны, якія лічаць прамежавым звязом паміж тэрмінамі-словамі і тэрмінамі-словазлучэннямі. Адсутнасць марфалагічных сродкаў сувязі ў такіх найменнях дазваляе аб'яднаць у адно цэлае кампаненты розных тыпаў для абазначэння складаных паняццяў: *самалёт-снарад, пісталет-кулямёт, ядзерна-актыўны, штаб-кватэра, пошука-выратавальны.*

У якасці тэрмінаў-слоў выкарыстоўваюцца назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы і прыслоўі. Тэрміны-назоўнікі складаюць асноўную колькасць ваенных тэрмінаў беларускай мовы: *батарэя, выбух, яфрэйтар, затвор, камуфляж, карцеч, калона, лейтэнант, марш, маскіроўка, напалм, абстрэл, парад, патруль, пеленг, пісталет, палігон, прапаршчык, прысяга, прарыў, куля, радыст, разведка, рапарт, зводка, снарад, стаўка, танк, тыл, фланг, флатылія, фронт, фуражка.*

Наконт ужывання ў якасці тэрмінаў прыметнікаў, дзеясловаў і прыслоўяў не ўсе даследчыкі згодны з іх выдзяленнем. Тым не менш у розных тэрміналагічных слоўніках фіксуюцца і гэтыя найменні, хоць у колькасных адносінах іх значна менш, чым тэрмінаў-назоўнікаў.

Прыметнікі ў якасці тэрмінаў ужываюцца даволі рэдка; як правіла, яны спалучаюцца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне. Аднак і асобна прыметнікі сустракаюцца ў ваеннай тэрміналогіі: *артылерыйскі, вежавы, батальённы, батарэйны, балістычны, вінтовачны, брызантны, браніраваны, агрэсіўны, баявы, ядзерны, явачны, штурмавы, флангавы, стралковы, радыёлакацыйны.*

Сустракаюцца ў ваеннай тэрмінасістэме і адзінкавыя тэрміны-дзеясловы тыпу *атакаваць, падпальваць, прымкнуць, змагацца, ваяваць, утрымаць, пагражаць, разгрупавацца, разраджаць*, а таксама тэрміны-прыслоўі: *бягом, нільна, бяспечна, уздоўж, паўзводна, па-ваеннаму, кругом, ваяўніча.*

Тэрміны-словазлучэнні надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі, што тлумачыцца, па-першае, неабходнасцю мець строгія адназначныя абазначэнні, па-другое, неабходнасцю абазначыць новыя паняцці, якія абапіраюцца на ўжо існуючыя.

У ваеннай тэрміналогіі сярод састаўных тэрмінаў найбольш прадуктыўныя – двухкампанентныя найменні, сярод якіх вылучаюцца:

1. Двухкампанентныя тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем пры назоўніку (кампаненты звязаны дапасаваннем): *авіяцыйная разведка, зенітная батарэя, ваенны трыбунал, самаходная артылерыя.*

Азначэнне ў такіх тэрмінаадзінках можа выражацца:

– простым прыметнікам: *ствольная каробка, рэактыўны снарад, баявая гатоўнасць, штурмавая авіяцыя, хімічная разведка, знішчальная авіяцыя, тылавая база;*

– складаным суцэльнааформленым прыметнікам: *супрацьтанкавая артылерыя, самаходная гармата, радыёпражэктарная станцыя, аўтамабільныя войскі, бранябойны снарад, бранятанкавыя войскі;*

– складаным дэфіснааформленым прыметнікам: *аператыўна-тактычная падрыхтоўка, ваенна-наветраныя сілы, кантрольна-тэхнічны пункт, разлікова-забеспячэнская адзінка, мінна-ўзрыўныя загароды.*

Галоўным кампанентам у такіх тэрмінах, як бачым, выступае вытворны або невытворны назоўнік.

2. Двухкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным азначэннем, выражаным назоўнікам (кампаненты звязаны беспрыназоўнікавым або прыназоўнікавым кіраваннем): *актыўнасць абароны, атрад загароды, паласа абароны, паласа агню, зона назірання, зона абстрэлу, канал сувязі; граната з радыёўзрывальнікам.*

Прадуктыўныя ў ваеннай тэрміналогіі і трохкампанентныя адзінкі, сярод якіх пераважаюць тэрміны з прэпазіцыйным азначэннем-прыметнікам. Яны складаюцца з простага словазлучэння і залежнага ад яго асобнага слова, прычым залежнае слова адносіцца да ўсяго словазлучэння ў цэлым: *індывідуальны проціхімічны пакет, дзяжурныя агнявыя сродкі, баявыя хімічныя рэчывы, тактычная глыбіня абароны, хімічны разведвальны дазор.*

У такіх тэрмінах простае словазлучэнне часцей выражана спалучэннем прыметніка з назоўнікам (*даўгачаснае агнявое збудаванне, палявы армейскі склад, палявыя абарончыя збудаванні, несапраўдная агнявая пазіцыя, самаходная артылерыйская ўстаноўка*) або спалучэннем двух назоўнікаў (*інжынернае забеспячэнне бою, авіяцыйная падтрымка войск, палявая служба штабоў, масіраваны агонь артылерыі*).

Радзей сустракаюцца трохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным двухчленным азначэннем пры назоўніку: *раён баявых дзеянняў, радыус суцэльнага паражэння, табліца сігналаў узаемадзеяння, раён збору войск.* У такіх састаўных тэрмінах азначэнне можа быць выражана:

– спалучэннем двух назоўнікаў: *абзначэнне лініі фронту, парыраванне ўдараў праціўніка, пункт збору данясенняў, разведка сродкамі сувязі, раён базіравання авіяцыі;*

– спалучэннем прыметніка з назоўнікам: *сувязь рухомымі сродкамі, раён агнявых пазіцый, канцэнтрацыя атрутных рэчываў, згортванне баявога парадку.*

Чатырохкампанентныя тэрміны ў ваеннай тэрміналогіі рэдкасныя. Сярод іх пераважаюць адзінкі з прэпазіцыйным адначленным азначэннем пры трохкампанентным словазлучэнні, у якім спалучаецца назоўнік з двухчленным постпазіцыйным азначэннем, выражаным спалучэннем «прыметнік+назоўнік»: *плоская зона зенітнага агню, зборны пункт паішкоджаных машын, смяротная канцэнтрацыя атрутных рэчываў, тэхнічнае забеспячэнне бранятанкавай тэхнікі, індывідуальныя сродкі проціхімічнай абароны.*

Сустракаюцца і чатырохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным трохчленным азначэннем пры назоўніку тыпу *ўчастак паслядоўнага сканцэнтравання агню, разведка раёна будучых дзеянняў*, а таксама тэрміны, у склад якіх уваходзяць двухкампанентныя словазлучэнні: *перанос намаганняў у ходзе бою.*

Тэрміны-словазлучэнні, якія складаюцца з пяці і больш кампанентаў, у ваеннай тэрміналогіі ўжываюцца спарадычна. Намі адзначаны толькі адзінкавыя пяцікампанентныя тэрміны, якія паводле будовы ўяўляюць сабой больш складаныя ўтварэнні на базе двух- і трохчленных апорных словазлучэнняў. Напрыклад: *прыбор кіравання артылерыйскім зенітным агнём, тапаграфічнае забеспячэнне баявых дзеянняў войск, практычная найбольшая вышыня пад'ёму самалёта.*

У ваенных тэрмінах-словазлучэннях, як можна заўважыць, розная структура, розная колькасць кампанентаў. Часткова такія састаўныя тэрміны спрашчаюцца, утвараючы складаныя словы (*авіяцыйная бомба – авіябомба, авіяцыйны дэсант –*

авіядэсант, авіяцыйны кулямёт – авіякулямёт, авіяцыйная сувязь – авіясувязь, маскіровачны халат – маскхалат, радыё-лакацыйны маяк – радыёмаяк, радыёлакацыйны ўзрывальнік – радыёўзрывальнік, эвакуацыйны пункт – эвакуапункт) або абрэвіятуры (наветрана-дэсантныя войскі – ПДВ, палкавая артылерыйская група – ПАГ, рэактыўны снарад – РС, самаходная артылерыйская ўстаноўка – САУ, камандна-назіральны пункт – КНП, кантрольна-прапускны пункт – КПП, умацаваны раён – УР, фільтра-вентыляцыйны камплект – ФВК).

Такім чынам, аналіз ваенных тэрмінаў дазваляе зрабіць выснову, што яны маюць шэраг спецыфічных структурна-граматычных асаблівасцей, якія адрозніваюць гэтыя тэрміналагічныя адзінкі ад агульнаўжывальнай лексікі. У іх складзе вызначаюцца розныя структурныя тыпы, сярод якіх найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца двух- і трохкампанентныя тэрміны-словазлучэнні з назоўнікам у якасці галоўнага кампанента, бо яны найбольш поўна адпавядаюць патрабаванням аптымальнай даўжыні тэрміна і сэнсавай кампактнасці выказвання.

Літаратура

1. Военный энциклопедический словарь. – М.: Военное издательство, 1986. – 863с.
2. Вооружение и техника: справочник / А.В. Громов, О.Я. Суров, С.В. Владимиров [и др.]. – М.: Воениздат, 1982. – 352 с.
3. Гавриленков, С.И. Структурно-семантический анализ современной военной терминологии: дис. ... канд. филол. наук / С.И. Гавриленков. – М., 1982. – 176 с.
4. Мінакова, Л.М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё: манаграфія / Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч. – Гомель: ГДУ імя Ф.Скарыны, 2004. – 146 с.

5. Русско-белорусский словарь для военных / М-во обороны Республики Беларусь, Упр. воспит. работы и информ. – Минск: БелЭн, 1996. – 446 с.

6. Смолік, А.І. Арганізацыя вайсковай справы ў ВКЛ у XVII ст.: мат-лы да камп'ютарнай праграмы / А.І.Смолік. – Мінск: Беларускі ўніверсітэт культуры, 1997. – 22 с.

7. Стрелковский, Г.М. Теория и практика военного перевода / Г.М. Стрелковский. – М.: Воениздат, 1979. – 272 с.

8. Суднік, С.В. Кароткі расейска-беларускі вайсковы слоўнік / С.В.Суднік. – Мн.: Незалеж. выд. кампанія «Тэхналогія», 1993. – 33 с.

9. Шевчук, В.Н. Военно-терминологическая система в статике и динамике: автореф. дис. ... канд.филол.наук / В.Н.Шевчук. – М., 1985. – 43 с.